

MARGOT BENGTTSSON

Identifikation, kön och klass

*Under de senaste tjugo åren
har kvinnors arbetsmarknadssituation
förändrats drastiskt, könsrollerna har luckrats upp
och kärnfamiljen råkat i gungning. Utifrån sin undersökning
av kvinnliga naturvetare och humanister efterlyser
Margot Bengtsson här en forskning som studerar
dessa sociala förändringar på ett
psykologiskt plan.*

Inom den moderna skandinaviska kvin-
nopsykologiska forskningen, som håller på
att växa fram, sysslar man just nu mycket
med maktproblematik, och makt och bero-
ende mellan könen är centrala begrepp
(Haavind, 1980, 1984, Ethelberg, 1983,
Bengtsson, 1983 d, 1984).

Denna inriktning har även inneburit en
materialistisk utgångspunkt för forskning-
en, dvs de materiella förändringarna i sam-
hället de senaste 20 åren ses som avgörande
för kvinnors och mäns förändrade relatio-
ner på arbetsmarknaden, inom utbildning-
en och i familjen. Småborgerlighetens deci-
mering, framväxten av stora mellanskikts-
grupper, den offentliga sektorns enorma
tillväxt har haft avgörande betydelse för
kvinnors förändrade livssituation. Det är
främst inom den offentliga sektorn som
kvinnorna fått sin anställning och det är
först under 1970-talet, visar Therborn
(1981) som en majoritet av kvinnorna kom-
mit i en situation, där deras egen arbetssitua-
tion som lönearbetande är mer vanlig än
ställningen som enbart hemarbetande ma-
ka, syster, dotter eller svärdotter till en man
i klasstrukturen. Dessa förändringar gäller i
synnerhet småbarnsmödrar, dvs kvinnor
med barn under 7 år. Denna kategori kvin-
nor är mer yrkesverksamma än någon an-
nan (83%), ett historiskt helt nytt fenomen
(Lindgren, 1982).

Alla dessa förändringar ställer stora krav
på förändrade relationer mellan könen. De

traditionella könsrollerna är inte längre lika
självklara. I turbulensen av förändrade
könsroller återfinns t ex sönderslagna kärn-
familjer. I storstadsregionen är numera den
vanligaste familjetypen ensamstående
mödrar med barn. Men också i de beståen-
de sk kärnfamiljerna håller relationen mel-
lan könen på att förändras. Det finns än så
länge litet forskning som belyser vad alla
dessa förändringar innebär på ett psykolo-
giskt plan. Det behövs psykologisk forsk-
ning som tar som sin utgångspunkt att ana-
lysera kvinnors egna upplevelser och själv-
förståelse som en subjektiv bearbetning av
de ändrade sociala betingelserna för kvin-
nor (och därmed även i förlängningen för
män och barn). En sådan analys måste röra
sig bort från det traditionella letandet efter
personlighetsskillnader och till en förståelse
av hur kvinnor och män relaterar sig till
varandra och bekräftar varandras identitet
på ett negativt och positivt sätt (Haavind,
1984). Till denna ståndpunkt har jag kom-
mit successivt genom det empiriska forsk-
ningsarbetet med en psykologisk undersök-
ning av kvinnliga naturvetare och huma-
nister (Bengtsson, 1983d).

Kvinnoundersökningen

Utgångspunkten för den undersökningen
var ursprungligen en annan. Jag hade i tidi-
gare undersökningar funnit att naturvetare
och humanister var extremgrupper med av-

Foto Joanna Helander.

seende på problemlösningssstil (Bengtsson & Lundmark, 1973, 1974). De närmade sig och löste problem på signifikant olika sätt. Jag var intresserad av att ta reda på om dessa skillnader i problemlösningssstil också var kopplade till skillnader i personlighet och uppväxtmiljö. För att få reda på relevanta bakgrundsfaktorer i kvinnornas uppväxtmiljö valde jag som utgångspunkt en enkät som använts 20 år tidigare i en undersökning av motsvarande grupper universitetsstuderande, både kvinnor och män, rörande föräldraidentifikation i relation till föräldradominans och "ångest" (Marke & Nyman, 1963). Jag var intresserad av hur den undersökta kvinnogruppen uppfattade föräldraidentifikation i relation till den uppfattade dominansrelationen mellan föräldrarna. Men jag såg också möjligheten av att få åtminstone en indirekt belysning av hur uppfattningen av föräldraidentifikation

och föräldrarelationer förändrats i en likartad undersökningsgrupp på 20 år.

Den teoretiska utgångspunkten för Marke & Nymans enkät var den ortodoxt psykoanalytiska, dvs antagandet att föräldraidentifikationen bestämmer könsidentitetsuppfattningen. Enligt undersökningens resultat skattade sig männen uteslutande som "fadersidentifierade", medan kvinnorna skattade sig uteslutande som "modersidentifierade". Det fåtal individer som inte skattade sig som majoriteten ansågs som "neurotiska", de antogs inte ha löst sin "oidipal"-konflikt optimalt enligt undersökningen. Beträffande dominansrelationen mellan föräldrarna så uppfattade samtliga, både män och kvinnor, att deras fäder dominerade i ekonomiskt avseende. Fäderna var yrkesarbetande och mödrarna hemarbetande. Beträffande personlig dominans fanns en könsskillnad så att männen upp-

fattade fadern som den mest dominerande medan en större andel av kvinnorna uppfattade modern som den emotionellt dominerande. Marke och Nymans undersökning är mycket tidstypisk i såväl synen på könsroller som föräldraidentifikation. Anammandet av de traditionella könsrollerna och en därmed förknippad traditionell föräldraidentifikation ansågs av såväl psykologer som sociologer på 40- och 50-talet och en bit in på 60-talet som det enda sunda och riktiga medan avvikelser därför betraktades som onormala (Maccoby, 1966).

Min undersökning av kvinnliga naturvetare och humanister gjordes i Lund 1976/77. Undersökningen finns publicerad både i rapportform (Bengtsson, 1983a, b, c) och i avhandlingsform (Bengtsson 1983d). Istället för enkät använde jag Marke och Nymans frågor i en strukturerad intervju. Antalet intervjuade kvinnor var 98, 50 naturvetare och 48 humanister. Resultaten från bearbetningen av denna intervju samt den teoretiska diskussionen är det jag kommer att redovisa nedan.

Föräldraidentifikation, föräldradominans och klassförhållanden

Av mina resultat framgår bl a att *de fadersidentifierade kvinnorna* (i fortsättningen kallad F-gruppen) är hemmafruarnas döttrar. Det är i den fadersidentifierade kategorin som så gott som hela gruppens hemmafruar finns. Det finns fler hemmafruar i den kategorin än i de övriga tre kategorierna tillsammans. Det är också den kategori, där skillnaderna mellan föräldrarna med avseende på utbildning och yrke är störst, dvs fadern har ofta hög utbildning och/eller högstatusyrke. Det rör sig mer precist om fäder som gjort karriär inom det privata näringslivet eller inom bankväsendet, medan modern skött familjens "reproduktiva sysslor". I dessa familjer har det funnits en stark asymmetrisk relation mellan föräldrarna beträffande utbildning och yrke baserat på kön. Modern har också av döttrarna uppfattats som den underordnade i relation till fadern, både i ekonomiskt och personligt avseende.

Denna asymmetri går också igen i föräldrarnas *uppfostningsideologi* så som den uppfattats av döttrarna. De har uppfattat sina fäder som ganska stränga och sina mödrar som eftergivna. Den här familjetypen stämmer väl överens med den klassiskt borgerliga familjen, som är utgångspunkt för så gott som all teoribildning inom psykologin (i synnerhet psykoanalysen), men också inom modern sk socialisationsforskning (se t ex Holter et al, 1975). Det intressanta i min undersökning är att denna klassiskt, borgerliga familjetyp inte är den mest dominerande familjetypen ens i de skikt i undersökningen som kategoriseras som borgerliga. Att kvinnorna i denna kategori så entydigt identifierar sig med fäderna är också intressant.

Den mest dominerande familjetypen inom sk borgerliga kategorier och övre mellanskikt i denna undersökning ser i stället ut på följande sätt: *båda* föräldrarna har hög utbildning och sk högstatusyrken, dvs yrken som läkare, tandläkare, civilingenjörer, jurister, civilekonomer, högskoledocenter och lektorer samt gymnasielärare. Det är den kategori i undersökningen, där mödrarna har den högsta utbildningen och där andelen hemmafruar är som lägst. Det är ur denna kategori som den grupp kvinnor kommer, som svarar "båda, vet ej eller ingen" på frågorna som gäller vem av föräldrarna de liknar mest, dvs den grupp jag benämnt *Odifferentierad* (0-gruppen) beträffande föräldraidentifikationen.

Detta vill jag tolka som att till skillnad mot den "traditionella" borgerliga familjen – där kön är en starkt differentierande faktor beträffande utbildning, yrke, uppföstran osv – så förnekar eller erkänner man inte kön som differentierande beträffande utbildning, yrke, uppfostningsideologi eller ens identifikation i den "moderna" borgerligheten eller i mellanskiktets topppositioner. Men att detta delvis är en mystifikation och att man trots allt, fast dolt, vidmakthåller en modifierad, patriarkalisk familjetyp, framgår bl a av att faderns överhöghet hela tiden är garanterad genom utbildning, yrke och därmed även genom dominans i familjen.

För att konkretisera: är modern underläkare så är fadern överläkare, är fadern kirurg så är modern psykiater, är fadern docent är modern fil lic, fil mag eller fil kand osv. Detta innebär att även om båda föräldrarna har hög utbildning och sk högstatusyrken så har i hela gruppen fadern litet högre utbildning och högre status beträffande sitt yrke än modern. Och modern uppfattas också av döttrarna som den som underordnar sig fadern — precis som i de traditionella borgerliga familjerna. *Beträffande uppfostringsideologi* vill däremot kvinnorna i denna kategori inte göra någon åtskillnad mellan föräldrarna. De anser att föräldrarna haft samma uppfostringsideologi och att båda föräldrarna ägnat sig lika mycket (eller lika litet) åt dem under deras uppväxt.

I det sistnämnda avseendet, dvs beträffande uppfostringsideologi, liknar denna familjetyp ur borgerliga och övre mellanskiktscategorier den som jag preliminärt vill benämna den "moderna" familjen ur arbetarklass och renodlade mellanskiktscategorier i undersökningen. Också i dessa sociala skikt hävdar kvinnorna att föräldrarna haft en ganska likartad uppfostringsideologi. Det är också i de sistnämnda sociala skikten, dvs arbetarklass, lägre mellanskikt och "rena" mellanskikt som den största *reella* jämställdheten mellan föräldrarna tycks förekomma både beträffande utbildning och yrke men också beträffande personlig dominans i hemmet. Föräldrarna i dessa skikt har ofta lika lång eller kort utbildning inom eller utanför skolsystemet. De har ofta samma yrke. Båda är t ex industriarbetare, lägre tjänstemän eller lärare.

Eller, om de har olika yrken, så ligger fädernas yrken på en mellannivå i det privata näringslivet och mödrarnas inom offentliga sektorn. Det är frapperande så mycket bättre ställning *modern* har visavi fadern i dessa familjer (enligt döttrarnas uppfattning) i relation till familjer ur sk borgerliga och övre mellanskiktscategorier. Modern uppfattas som minst lika dominant som fadern i många avseenden, ibland t o m mer. Det är från dessa sociala skikt, dvs arbetarklass, lägre mellanskikt och "rena"

mellanskikt, som de kvinnor kommer som identifierat sig med modern i vissa avseenden och med fadern i andra, dvs de *moders- och fadersidentifierade kvinnorna* (MF-gruppen).

Den fjärde familjetypen, som finns klart och entydigt representerad i denna undersökning, skulle jag preliminärt vilja kalla "traditionell" arbetarklass till skillnad mot den "moderna" arbetarklassfamilj som jag beskrev i föregående avsnitt. Det är familjer, där fadern har de mest "proletära" (dvs manuella) industriarbetarjobben och ingen utbildning över folkskola och en svag och underordnad position i familjen enligt döttrarnas upplevelse. Modern framstår däremot som den mest dominerande personligheten i alla avseenden. Dessa familjer utgör närmast spegelbilder (dvs en omkastning eller omvändning) till relationen i de traditionellt borgerliga familjerna. De starka fäderna i de borgerliga kategorierna motsvaras av de starka mödrarna i denna typ av arbetarklassfamilj. Mödrarnas starka position i dessa familjer är materiellt förankrad på motsvarande sätt som fädernas position i de borgerliga kategorierna är det. Det innebär att mödrarna i dessa arbetarfamiljer har högre utbildning än fadern och yrken som kan karakteriseras som rena mellanskiktssyrken. Så kan t ex fadern vara industriarbetare med endast folkskola som utbildningsbakgrund och modern sekreterare med realskola och yrkesutbildning. Eller, vilket också är vanligt, fadern industriarbetare, modern undersköterska, sjuksköterska eller förskolelärare.

Denna "omvändning" av rollerna mellan föräldrarna går också igen i *uppfostringsideologin* så som den uppfattas av döttrarna. Dvs att modern uppfattas som ganska sträng och fadern som ganska eftergiven. I dessa modersdominerade arbetarfamiljer identifierar sig döttrarna ensidigt med *modern*. Det är från modersdominerade arbetarfamiljer som de ensidigt *modersidentifierade* (M-gruppen) kvinnorna i denna undersökning kommer.

Enligt traditionell sociologisk klassificering definieras dessa familjer som arbetarfamiljer, då man vanligtvis utgår från fa-

derns yrkesarbete vid klassificeringen. I dessa familjer tillhör modern emellertid en mellanskiktskategori. Kvinnornas höga förvärvsintensitet generellt i Sverige borde innebära att man inte längre kan klassificera enbart med utgångspunkt i faderns yrkesarbete.

Generellt för hela gruppen, dvs även för de moders- och fadersidentifierade respektive de odifferentierade, gäller att *ju starkare arbetarklassanknytning desto starkare modersidentifikation. Och vidare: ju starkare borgerlig eller övre mellanskiktsanknytning, desto svagare modersidentifikation*. Detta trots att mödrarna i den kategori som definieras som odifferentierad beträffande föräldraidentifikation, har hög utbildning och sk högstatusyrken. Det väsentliga förefaller inte vara uppfattningen av modern för sig eller fadern för sig utan *relationen mellan föräldrarna*.

Föräldraidentifikation – ett relationellt begrepp?

Det slående beträffande föräldraidentifikation är alltså att det är *relationen* mellan föräldrarna som de intervjuade på ett mer eller mindre medvetet plan tagit ställning till, snarare än den ena eller den andra föräldern. När maktskillnaden mellan föräldrarna är stor, som i den Faders- respektive Modersidentifierade gruppens föräldrarelationer, förefaller det vara en stark tendens att identifiera sig med den förälder som har "makten". Dvs i de här fallen den förälder som har kontrollen över ekonomi, utbildning, dominans och beslutskompetens. Det är uppenbart att detta är *en* betydelsefull faktor bakom F-gruppens starka fadersidentifikation.

Om M-mödrarnas starka ställning inom familjen enbart hör samman med att de har kontrollen över ekonomin och utbildningsresurserna, eller om den starka ställningen också härrör från att det är familjer, där fadern är arbetare och rolluppdeleningen mellan föräldrarna förefaller vara stor, är osäkert. Denna rolluppdelening mellan föräldrarna kanske är en förklaring till att mödrarna kan ha både högre utbildning och mellanskiktsyrken. Så länge moderns

utbildning och yrke finns inom den "kvinnliga" sfären, hotar den kanske ändå inte faderns "manlighet". Flera intervjuade ur denna grupp ger uttryck för att de förknippar utbildning med "kvinnlighet" men kroppsarbete med "manlighet". Sådana värderingar är vanliga, enligt empiriska undersökningar, bland både den amerikanska och engelska arbetarklassen (Willis, 1977). Sådana föreställningar finns, enligt uppgift, även i Sverige, bland lågpresterande pojkar ur arbetarklass (Wernersson, 1982).

Beträffande O- och MF-gruppens föräldrapar förefaller rolluppdeleningen och maktskillnaden mellan föräldrarna vara mindre. Den reella jämställdheten förefaller vara störst i MF-gruppen mellan föräldrarna med avseende på utbildning, ekonomi och yrke. Men det förefaller ändå som man erkänner att föräldrarna haft delvis olika roller vid uppfostran; modern står för omvårdnadssfären, trots att hon yrkesarbetat, och fadern för yrkeslivets värderingar. Det är modern kvinnorna anser sig vara mest lika i intellektuellt avseende (något de också beklagar). Arbetsdelningen mellan föräldrarna är tydligen för den här gruppen förknipad med en uppfattning om intellektuella skillnader föräldrarna emellan.

Den strategi som O-gruppen arbetar med i sina intervjusvar, är att förneka könsskillnaderna mellan föräldrarna. Den strategin blir begriplig mot bakgrund av den gruppens familjesituation. Båda föräldrarna, men speciellt fadern, besätter toppositioner bland mellanskikten. Båda föräldrarna, speciellt fadern, har hög utbildning och båda föräldrarna har gjort "karriär" främst genom sina utbildningar. Samtidigt som könsskillnaderna mellan föräldrarna förnekas, så är "individueringstendensen" allra starkast i den här gruppen. Dvs de intervjuade påstår oftare än andra att de inte är påverkade av någon; "ingen" har påverkat deras uppfostran. De har "själva" bestämt sin utbildning, de vill vara som "ingen" av föräldrarna osv.

Dessa svar tolkar jag som att man speciellt starkt i den här gruppen förnekar att kön eller föräldrar betyder något. Det som

betyder något och det som är helt överskuggande är *individens* (oberoende av kön) egna prestationer och egen kapacitet, t o m föräldrar kan verka hämmande där. Att de intervjuade sedan, trots att de förnekar föräldrarnas betydelse för exempelvis utbildningsvalet, väljer samma utbildningar som föräldrarna, visar bara att den starka individueringstendens som den här föräldragruppen förmodligen förmedlar till sina barn, är den säkraste garantin för att barnen ska reproducera precis det som föräldrarna vill, nämligen att barnen skall prestera sitt yttersta för att nå samma positioner inom utbildning och på arbetsmarknaden som föräldrarna nått. Den här gruppen har snarare identifierat sig med föräldrarnas *samhällsposition* än med föräldrarna som personer, eftersom en identifikation med föräldrarna som *personer* inte är någon garanti för att kunna reproducera deras samhällsposition.

Val av utbildning – en personlighetsstrategi?

De olikheter som de här undersökta kvinnorna visar i uppfattad föräldraidentifikation skulle kunna tolkas som ett uttryck för kvinnors förändrade personlighetsstrategier inför manlig dominans.

O-gruppens förhållningssätt skulle kunna tolkas som ett uttryck för en stark *jämställdhetsideologi*, dvs ett förnekande av det berättigade i att differentiera efter kön i något avseende. Jämställdhetsideologin förefaller vara förenlig med en *könsneutral "rationalitet"* beträffande synen på val av utbildning och yrke.

En sådan "rationalitet", som förnekar att exempelvis kön har någon som helst betydelse för val av ämne, studieprestationer, yrkesval, osv, innebär säkert en fördel då det gäller att ta sig fram på ämnes- och prestationsområden som tidigare varit förbehållna män. Den visar sig också i O-gruppens större tendens att välja naturvetenskapliga ämnen i relation till M- och MF-gruppernas tendens att välja humanistiska, dvs traditionellt "kvinnliga" ämnen.

Det är intressant om denna "rationali-

tet" bland O-gruppens kvinnor också omfattas av männen i dessa skikt. Det innebär i så fall att individuell konkurrens, prestation och framgång i vissa skikt, rekryterade ur mellanskiktens toppositioner och/eller speciella grupper närstående borgerligheten, inte längre är så starkt kopplade till kön, dvs manligt kön, som i den klassiska borgerliga familjen. I den senare familjetyper är ju allt detta starkt förknippat med den manliga könsidentiteten.

Men hur uppfattas då kvinnlighet respektive manlighet i dessa skikt, hur fungerar relationen mellan könen? Hanne Haavinds beskrivning av "positiv" och "negativ" kvinnlighet respektive manlighet tror jag bäst överensstämmer med interaktionsformen mellan könen i dessa samhällsskikt.

Begreppen "kvinnlighet" respektive "manlighet" måste betraktas som relationella begrepp, hävdar Haavind (1980). Kvinnlighet är ingen egenskap i sig, menar hon. Begreppet uttrycker bara en relation. Vad kvinnlighet är kan bara definieras i förhållande till manlighet.

Innehållet i begreppet kvinnlighet verkar ha förändrats under 70-talet, hävdar Haavind, så att det blivit legitimt för kvinnor att göra allt det män gör så länge som det fortfarande är underordnat männens makt och dominans; kvinnan får gärna vara intelligent och logisk, bara mannen är *mer* intelligent och logisk; kvinnan får gärna vara dominerande, bara mannen är *mer* dominant osv. *Kvinnor kan göra allt bara de gör det relativt underordnat män.*

Hanne Haavind använder begreppet "positiv" kvinnlighet för att representera denna förskjutning beträffande innehållet i begreppet kvinnlighet. Hon menar att man kan märka en ideologisk förändring i samhället från en legitimering av kvinnoförtryck till utvecklandet av olika tekniker för att dölja kvinnoförtryck. I många kretsar betraktas det inte längre som positivt kvinnligt att underordna sig en man genom att vara passiv, hjälplös, beroende osv i förhållande till honom. Men fortfarande värderas synligt uppror och protest som "negativt" kvinnligt. "Positiv" kvinnlighet innebär därför att nå fram till sätt att för-

Foto Monica Englund.

hålla sig till män på, som innebär en underordning, samtidigt som detta döljs. Den "positiva" kvinnlighetens essens är att få det ojämlika att framstå som likvärdigt. "Positiv" manlighet är då analogt ett förhållningssätt män utvecklar för att bevara sin makt och överordning i relation till kvinnor, samtidigt som detta döljs. I det "positiva" ligger enligt Haavind ett påstående om att detta sätt att förhålla sig på eftersträvas av den enskilde, och att kvinnor och män gemensamt bidrar till etableringen av sådana relationer och upplever dem som ömsesidigt bekräftande (Haavind, 1980).

Mitt antagande, mot bakgrund av resultaten, är att den relationsform mellan könen, som Haavind beskriver, är typisk för relationen mellan föräldrarna i den familjetyp som O-gruppens kvinnor är rekryterade från. Den kan antas vara typisk för relationen mellan könen mer generellt i detta samhällsskikt. Denna relationsform mellan

könen underlättar för kvinnor att t ex välja utbildningar och yrken som tidigare setts som manliga (exempelvis läkare, veterinär). Men den leder samtidigt till en kvalitativt annorlunda underordningsproblematik för kvinnor i relation till män jämförd med den då kvinnor och män är hänvisade till olika ansvarsområden beträffande utbildning och yrken, definierad som "särartsideologi" (Liljeström, 1981).

MF-gruppen uttrycker mer av en särartsideologi, exemplifierad bl a av deras val av ämne inom den "kvinnliga sfären". Denna kommer också till uttryck i motiveringen för valet; de är mest lika sina mödrar i intellektuellt avseende. Manlighet förknippas tydligen fortfarande för denna grupp med en intellektuell läggning för teknik, ekonomi och matematik; kvinnlighet med en intellektuell läggning för språk, vård osv. Och enligt "särartsideologin" förefaller dessa intellektuella läggningar vara varandra ömsesidigt uteslutande. Det är

möjligt att den starkare särartsideologin i denna grupp i sin tur är en effekt av att medlemmarna är rekryterade ur en mellanskiktskategori som står arbetarklassen nära.

Arbetarklassens familjestruktur är, enligt samstämmiga undersökningar (Ve, 1977; Prokop, 1982) snarast "parallell". Den upprätthåller uppdelningen i könsrollsspecifika områden med litet kommunikation mellan dessa områden. Kvinnan beslutar relativt autonomt inom sitt område, mannen inom sitt. MF-gruppens särartsideologi, däremot, är snarare "interagerande" med ringa uppdelning på könsrollsspecifika områden, men med ett bevarat kvinnligt huvudansvar inom humaniora/omsorgssfären och ett manligt inom teknik/naturvetenskapssfären. Denna interaktionsform förutsätter till skillnad mot den parallella, en större eller mindre (men inte total) identifikation med den manliga sfären. För kvinnor manifesteras denna identifikation genom en kombinerad moders- och fadersidentifikation. Möjligen gäller motsvarande för männen, dvs för deras del även en identifikation med den kvinnliga sfären, manifesterad antingen på samma sätt (dvs genom en kombinerad faders- och modersidentifikation) eller på annat sätt – vilket återstår att undersöka.

Man skulle kunna tolka främst MF- och O-grupper föräldraidentifikation som uttryck för nya personlighetsstrategier inför manlig dominans, som i sin tur uttrycker en delvis annorlunda interaktionsform (relation) mellan könen än i den traditionella familjen. Det är främst hos individer rekryterade ur mellanskiktscategorier som denna förändringspotential förefaller att vara dominerande, åtminstone i denna undersökning. Men strategierna skiljer sig klart beroende på om de intervjuade är rekryterade från mellanskiktens absoluta toppositioner, som majoriteten av O-gruppen, eller från mellanskikt, som i olika avseenden står arbetarklassen nära, som majoriteten av MF-gruppen.

O- och MF-grupperna skulle då hypotetiskt vara de grupper som starkast ger uttryck för en ny "positiv" kvinnlighetsuppfattning. Hos O-gruppen förmedlas den via

en stark individueringsideologi (det är individen – inte könet som räknas) och hos MF-gruppen snarast via en "andogryn" ideologi. I det senare fallet tillerkänner man sig "manliga" drag från sina fäder, men inte sådana som har med makt att göra (dvs fallenhet för teknik och ekonomi) och "kvinnliga" drag från sina mödrar, men då sådana som har med omvårdnad, fantasi och avsaknad av makt att göra.

F-gruppens personlighetsstrategi skulle däremot i motsats till MF- och O-gruppens personlighetsstrategier, kunna tolkas som "negativt kvinnlig" enligt Hanne Haavinds begreppsram. Dvs som en protest mot kvinnligt underordnande under manlig dominans. F-gruppen kommer också från en familjetyp, där maktasymmetrin mellan föräldrarna varit allra tydligast och till fäderns förmån. F-gruppens kvinnor har starkt identifierat sig med sina naturvetenskapligt utbildade fäder och valt att studera naturvetenskapliga ämnen vid högskola – uppmuntrade till det av sin fäder.

M-gruppens personlighetsstrategi är intressant i många avseenden. Det är den enda grupp kvinnor som kommer från en familjetyp, där modern varit den klart dominerande i relation till fadern i centrala avseenden, dvs beträffande ekonomi, utbildning, personlig dominans osv. Det är också den enda grupp som uppger en klar modersorientering i alla åldrar kvinnorna tillfrågas om, dvs i 6-, 10-, 16-års åldern samt i vuxen ålder. De övriga grupperna uppger varierande orientering gentemot föräldrarna i olika åldrar.

Ett kvinnligt dilemma

Hur reagerar flickan på det faktum att kvinnlighet är underordnat, samtidigt som hon inser att hon tillhör en oföränderlig könskategori? Den frågan har Eva Ethelberg ställt till psykologins olika teorier om utvecklingen av psykologisk kvinnlig och manlig identitet (Ethelberg, 1983; se vidare Eva Ethelbergs artikel i detta nummer). Ingen av de existerande psykologiska teorierna vare sig ställer eller besvarar den frågan, hävdar Ethelberg. Hon menar dock att man med utgångspunkt i

Foto Monica Englund.

kognitiv utvecklingspsykologi, borde kunna formulera en del svar, trots att företrädarna för denna skolbildning vare sig ställt frågorna eller gett svaren.

Sett inom ramen för kognitiv utvecklingsteori måste det nämnda problemet leda till en intrapsykisk motsättning mellan å ena sidan flickans realitetsuppfattning (kön är konstanta, oföränderliga realiteter, men kvinnlighet är underordnat manlighet) och å andra sidan flickans självaktning (jag värderar mig själv positivt, men jag är av kvinnligt kön). Denna motsättning, hävdar Ethelberg, visar på en intrapsykisk konflikt som kan förbinda manlig dominans och kvinnors personlighetsutveckling.

Det blir således en påtaglig konflikt mellan flickans realitetsuppfattning (dvs könskonstans och manlig dominans och samhälleligt kvinnoförtryck) och hennes självaktning. Denna kan hon lösa på i princip tre olika sätt, menar Ethelberg.

1. Den första strategin innebär att hon väljer att behålla sin positiva självaktning. Men då måste hon "borttränga", dvs intrapsykiskt och interpersonellt osynliggöra, manlig dominans.
2. Den andra strategin innebär att hon istället väljer att bevara realitetsuppfattningen. Följden av detta blir emellertid att hon känner sig reellt mindervärdig.
3. Den tredje strategin innebär att bevara motsättningen mellan realitetsuppfattning och självaktning. En nödlösning kan vara, menar Ethelberg, att flickan så att säga träder ut ur kategorin kvinnor – "jag är inte som dom" – tills hon har utvecklat en alternativ värderingsuppfattning i sin personlighet. (Se vidare Ethelbergs artikel s 5 och s 8).

Vilken personlighetsstrategi flickan kommer att välja, antar Ethelberg, beror på hennes familjeförhållanden. Hon nämner

öppen eller dold manlig dominans i familjen som en avgörande faktor. Öppen manlig dominans skulle befrämja personlighetsstrategi 2 eller 3, eftersom realiteten (manlig dominans) är otvetydig, medan dold manlig dominans i familjen skulle favorisera den första personlighetsstrategin.

Åldersspecifika personlighetsstrategier

De här beskrivna personlighetsstrategierna anser jag vara möjliga förklaringar till de förändringar i orienteringen gentemot föräldrarna i olika åldrar som de kvinnliga naturvetarna och humanisterna uppger. De kan också förklara deras uppfattade föräldraidentifikation nu i vuxen ålder.

Det är två grupper som kommer från familjetyper med helt eller delvis dold manlig dominans, nämligen MF-gruppen och O-gruppen. MF-gruppen beskriver att de i 6- och 10-års åldern främst var relaterade till sina fäder. Men i 16-års åldern ändrade de orientering och sökte sig till modern. Fadersorienteringen i de lägre åldrarna beskriver Kohlberg som typisk för flickor från sina undersökningar (Kohlberg, 1966). Barn av båda könen orienterar sig gentemot fadern från och med 5–8-års åldern enligt Kohlberg (1966). Han drar av detta slutsatsen att flickors könsrollsidentifikation mera bygger på en identifikation med den komplementära fadersrollen än vad som är fallet med pojkarna. Pojkarna definierar sin maskulinitet utifrån konkurrensbetonade färdigheter och utifrån att bli accepterade i manliga grupper, medan flickorna definierar sin femininitet utifrån att bli accepterade av män.

Det verkar som om MF-gruppens kvinnor vidmakthöll sin positiva självvaktning fram till tonåren genom att främst identifiera sig med fadern – en strategi som de emellertid överger i tonåren (Bengtsson, 1983b & d). När de överger denna strategi väljer de att uppvärdera modern istället för att nedvärdera sig själva eller ifrågasätta manlig dominans. Från och med tonåren sker således en drastisk uppvärdering av modern i relation till fadern för denna

grupp, samtidigt som man börjar orientera sig främst mot modern och identifiera sig med henne. På så sätt verkar dessa kvinnor kunna bevara en positiv självvaktning utan att behöva ifrågasätta manlig dominans.

O-gruppen väljer en ännu mer radikal strategi för att kunna bevara en positiv självvaktning. Dessa kvinnor tar avstånd från båda föräldrarna och därmed hela dominans- och könsproblematiken dem emellan och investerar istället starkt i sig själva. Genom att individualisera hela problematiken behöver inte de heller ifrågasätta manlig dominans. Det är nämligen individen – inte könet – som räknas.

F-gruppen kommer till skillnad från MF- och O-gruppen från en familjetyp med öppen manlig dominans. Liksom MF-gruppen orienterar de sig i 10-års åldern främst mot fadern, men i tonåren ger F-gruppen inte upp fadersorienteringen som MF-gruppen gör, utan håller fast vid den och identifierar sig med fadern. F-gruppen uppvärderar inte heller modern som MF-grupperna. Istället verkar de lösa dilemmat självvaktning – realitetsuppfattning delvis genom att resonera som om de inte riktigt tillhörde kategorin kvinnor. De identifierar sig också starkt med sina fäder, en strategi som överensstämmer med den tredje personlighetsstrategi som Ethelberg beskriver.

M-gruppen är den enda grupp som över tid inte uppger några förändringar i orienteringen mot föräldrarna. De uppger att de i samtliga åldersperioder 6, 10, 16 och i vuxen ålder varit främst modersorienterade. De kommer också från en familjetyp, där modern varit den klart dominerande. Ett antagande är att de inte på allvar behöver ta itu med motsättningen mellan realitetsanpassning och självvaktning förrän i tonåren eller i vuxen ålder eftersom deras mödrar varit så klart dominerande och de själva, liksom mödrarna, är av kvinnligt kön. Behöver de inte ta itu med konflikten förrän i tonåren, så har de helt andra förutsättningar att bearbeta denna konflikt, eftersom de till skillnad mot den 5–8-åriga flickan har möjlighet att förhålla sig abstrakt, analytiskt och ifrågasättande gentemot sociala normer och värderingar.

Det största hotet för barn i 5–8-års åldern är faran att mista självaktningen eller att få sin självkänsla underminerad (Andersson & Bengtsson, 1984). Som ett sätt att undvika sådana hot kan barnet utveckla olika typer av psykologiska försvarsstrategier. Den logiska inkonsistens flickan utsätts för i 5–8-års åldern mellan realitetsuppfattning och självaktning är i sig neurosskapande. Detta eftersom flickan inte har den kognitiva utvecklingspotentialen att hantera en sådan motsättning i denna ålder. Den potentialen får hon emellertid tillgång till från och med tonåren. I vilken mån flickan kan bearbeta konflikten på ett mer genuint sätt, beror bl a på i vilken mån hon förmår medvetandegöra konflikten. Att konflikten "neuroticeras" beror bl a på att den har varit omöjlig att lösa för flickan och hon har av den anledningen tvingats "borttränga" hela konflikten eller delar av den.

Ett antagande på grundval av resultaten och de redovisade modellerna är alltså att de här undersökta kvinnorna utvecklat olika personlighetsstrategier inför manlig dominans, beroende på från vilken *familjetyp* de kommer med avseende på faderns dominans och beslutskompetens i relation till modern och med avseende på i vilka åldrar de har tvingats ta ställning till manlig dominans för egen del. Dessa olika personlighetsstrategier inför manlig dominans uttrycker de klarast via sin uppfattade föräldraidentifikation och de förändringar i föräldraorientering de upplevt i 6-, 10-, 16-års åldern och i vuxen ålder. I vilken mån kvinnorna i tonåren eller som vuxna förmår medvetandegöra och bearbeta sina personlighetsstrategier beror både på dem själva, deras bakgrund och deras nuvarande situation.

Avslutande diskussion

Resultaten från kvinnoundersökningen stöder en historisk utgångspunkt, dvs att begrepp som föräldraidentifikation och könsroller uppfattas på ett mycket mer varierat sätt av 19–20-åringar idag jämfört med för 20 år sedan, vilket den inledande presenta-

tionen av Marke och Nymans undersökningsresultat antyder. I kvinnoundersökningen hanteras föräldraidentifikationsbegreppet mer individualiserat och speglar familjetyp, klassförhållanden och personlighetsstrategi. I Marke och Nymans 20 år gamla undersökning verkar föräldraidentifikationsbegreppet mer vara ett uttryck för anammandet av en (då) konventionell könsrollsuppfattning.

Kvinnoundersökningen leder också till olika frågeställningar. En viktig sådan är generaliserbarheten av resultaten. Dels om det är möjligt att jämföra undersökningsgrupper med 20 års mellanrum, dels om de skillnader beträffande klassförhållanden, familjetyp och personlighetsstrategier som fanns i den kvinnliga naturvetar-humanistgruppen är möjliga att generalisera till andra grupper eller till befolkningen i stort. Just klassrekryteringen visar en avsevärd förändring i relation till Marke och Nymans undersökning. I deras undersökningsgrupp fanns inga kvinnor rekryterade ur arbetarklass, medan i kvinnoundersökningen var ca hälften rekryterade ur arbetarklassen. Denna förändring speglar en generell förändring beträffande rekryteringen till högre utbildning under motsvarande period (Ekehammar och Löfgren, 1981). Just de år undersökningen genomfördes, 1976/77, var ett genombrottsår beträffande rekrytering av kvinnor från arbetarklassen till högre utbildning. Men frågan kvarstår om resultaten från kvinnoundersökningen är möjliga att generalisera till kvinnor ur arbetarklass, som inte går vidare till högre utbildning.

En annan frågeställning gäller om resultaten är möjliga att generalisera till män i motsvarande åldrar. Har uppfattningen av föräldraidentifikation, könsrollsuppfattning och könsidentitetsuppfattning förändrats på motsvarande sätt för män som i den undersökta kvinnogruppen? En relationistisk eller interaktionistisk uppfattning av begreppen kvinnligt och manligt antyder att så skulle vara fallet (Bengtsson, 1984 b).

Själv är jag för närvarande i mitt forskningsarbete sysselsatt med just den problematiken, alltså med en undersökning av

Foto Monica Englund.

män som motsvarar den refererade kvinnoundersökningen. Dels vill jag undersöka ett så likartat urval som möjligt av manliga naturvetare och humanister, dels vill jag på sikt även undersöka grupper som inte valt högskoleutbildning. Hittills har jag samlat in material från en grupp män som valt att studera naturvetenskap-teknik vid högskolan (50 st). Redan den preliminära bearbetningen stöder resultaten från kvinnoundersökningen, dvs förändringarna i föräldraidentifikation, könsrollsidentifikation och könsidentitetsuppfattning finns även hos män. För den grupp män jag undersöker nu är mansrollen betydligt otydligare och dess konturer oskarpa jämfört med resultaten för mansgruppen i Marke och Nymanundersökningen. En fadersidentifikation är idag ingen självklarhet ens för en grupp män som valt så typiskt "manliga" utbildningar vid högskolan som naturvetenskap

och teknik. De här männen bär med sig helt andra föreställningar om det manliga respektive det kvinnliga än de föreställningar som männen i Marke och Nymans undersökning förmedlar.

Resultaten från både kvinnoundersökningen och den aktuella mansstudien antyder att betydelsen av kön blivit mer tvetydig och osynlig. Kön blir tillsynes mindre betydelsefullt samtidigt som kvinnors underordning inte bara överlever utan antar nya former (Haavind, 1984). Haavind menar att detta är en följd av att kön har blivit en *indirekt* tolkningsram för hur mäns och kvinnors handlingar värderas. Kvinnor värderas efter hur de förhåller sig till män och vice versa, och den underliggande invariansen i dessa tolkningar är att femininitet är en av flera möjliga former för underordning, medan maskulinitet är en av flera möjligheter för dominans. En sådan tolkningsram görs, enligt Haavind, inte alltid och nödvändigtvis tydlig, och eftersom explicit referens till kön kan saknas helt, blir, som nämnts, betydelsen av kön mer tvetydig och osynlig. Många förstår inte varför jämställdhetsidealen inte realiseras och några undrar om det kan vara något hos kvinnorna själva som inte "vill" social förändring.

Haavind ser det som en uppfordran eller utmaning till psykologin som fack att analysera hur kvinnor (och män) i alla livsfaser står inför nya utvecklingskrav och utvecklingsmål – en ståndpunkt jag själv ansluter mig till. Rent empiriskt saknar vi kunskap om en rad viktiga förhållanden i kvinnors och mäns privatliv, förhållanden som måste vara av betydelse för deras personliga utveckling. Men lika mycket saknas teoretisk integration i form av en mer överordnad analys av hur kvinnor och män utvecklar sig i förhållande till varandra och bearbetar viktiga sociala betingelser i samspelet med varandra.

LITTERATUR

- Andersson A L, Bengtsson M (1984): "Percept-genetic defenses against anxiety and a threatened sense of self as seen in terms of the Spiral After-effect Technique." Kommer att publiceras i *Scandinavian Journal of Psychology*.
- Bengtsson M, Lundmark P (1973): *Intelligens, kognition och personlighet*. Stockholm: FEK-meddelande nr 45; Appendix I. Kommittén för forskningsorganisation och forsknings-ekonomi.
- Bengtsson M, Lundmark P (1974): *Problemlösningssstil och Personlighet*. Stockholm: FEK-meddelande nr 45; Appendix 2. Kommittén för forskningsorganisation och forsknings-ekonomi.
- Bengtsson M (1983a): "Varför blir somliga kvinnor naturvetare och inte humanister? Kvinnors val av humanistiska respektive naturvetenskapliga ämnen vid högskolan i relation till retrospektiv uppfattning av föräldra relationer och föräldraidentifikation." *Psykologi i tillämpning, Lunds universitet*, 1, Nr 1.
- Bengtsson M (1983b): "Identifikation, identitet och kognitiv stil. Identifikation och identitetsuppfattning i relation till kognitiv stil hos kvinnliga naturvetare och humanister." *Psykologi i tillämpning, Lunds Universitet*, 1, Nr 2.
- Bengtsson M (1983c): "Identifikation, kön och klass. Föräldraidentifikation hos kvinnliga naturvetare och humanister i relation till föräldrarnas utbildning, yrke och klassposition samt till föräldrarnas dominansrelation i familjen." *Psykologi i tillämpning, Lunds universitet*, 1, Nr 3.
- Bengtsson M (1983d): "Föräldraidentifikation hos kvinnliga naturvetare och humanister. Utvecklingspsykologiska, Differentiella och Socialpsykologiska Aspekter." *Avhandlingsserien, Institutionen för Tillämpad Psykologi, Lunds universitet*, 1983, Nr 1.
- Bengtsson M (1984a): Föräldraidentifikation och utbildning i *Forskning om högskolan*, Nr 3, Stockholm.
- Bengtsson M (1984b): Identifikation, kön och klass. *Projektbeskrivning till Riksbankens Jubileumsfond*.
- Ekehammar B, Löfgren E (1981): *Kvinnor och män i högre utbildning och forskning. Trender och tendenser*. UHÄ-rapport 1981:20.
- Ethelberg E (1983): *Kvindelighetens Modsigelse — om kvinders personlighedsstrategier överfor mandlig dominans*, Köpenhamn, Antropos.
- Haavind H (1980): "Kvinnelighet og frigjøring". *Teori og metod i kvinneforskning. Rapport fra en konferens*. NAVFs Sekretariat for kvinneforskning, Norges almenvitenskapelige forskningsråd.
- Haavind H (1984): Forskningsprogram i kvinnepsykologi i *Nytt om kvinneforskning*, Nr 3, 27–31.
- Holter H, Gjertsen A, Ve Henriksen H, Hjort H (1975): *Familjen i klassamhället*, Stocholm, Aldus.
- Kohlberg L C (1966): "A cognitive-developmental analysis of children's sex role concepts and attitudes." I: Maccoby E E (ed) *The Development of Sex Differences*, California, Stanford University Press.
- Liljeström R (1981): "Kvinnoarbetets särdrag" I: *Arbetarkvinnor* (red) Liljeström, Dahlström, Jönköping, Tiden.
- Lindgren G (1982): "Anpassning och protest. Om deltidsarbete i det kapitalistiska patriarkatet", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, Nr 2, 33–45.
- Maccoby E E (1966): *The Development of Sex Differences*, California, Stanford University Press.
- Marke S, Nyman G E (1963): *Perception of Parental Identification. Parental Dominance and Anxiety in Young Adults*, Lund, CWK Gleerups.
- Therborn G (1981): *Klasstrukturen i Sverige 1930–1980. Arbete, kapital, stat och patriarkat*, Lund, Zenit förlag.
- Ve H (1977): "Socialisering, kön och klass." I: *Kvinnens bilde — Bidrag till en kvinnesociologi*, Oslo, Pax forlag.
- Wernersson I (1982): Opublicerade resultat från skolundersökningar muntligt redovisade vid gruppdiskussion på Kvinnouniversitetet i Umeå 9–13 juni 1982.
- Willis P (1977): *Learning to Labour*. Aldershot, Hampshire, Gower Press.

SUMMARY

Identification, sex and class

Parental identification, parental dominance and (social) class membership were investigated in a group of women who had just begun their studies during the autumn term of 1976 or the spring term of 1977, 50 of them taking natural sciences and 48 arts subjects. A structured interview method was employed. Depending on their self-assessed similarity to each parent, the women were classified in four categories: father-

identified (F), mother-identified (M), mother- and father-identified (MF) and undifferentiated (U). The analysis of the interview material indicated that the four categories basically reflected four different sets of family conditions, related to the parents' occupation, education and social class as well as their relative dominance and their respective decision-making competence.

Women's educational choice is discussed as a manifestation of different personality strategies

when confronted by male dominance, in their families and in society at large. The generality of the results to other women and to men is also discussed.

Margot Bengtsson
Institutionen för Tillämpad psykologi
Paradisgatan 5
223 50 Lund
Sweden